

# สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา

สมภาร พรหมทา

## ๑. ทำหัตถ์ต่อสตรีสองแบบในคัมภีร์พุทธศาสนา

เมื่อกล่าวถึงปัญหาทำหัตถ์ของพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรี มีผู้แสดงความคิดเห็นแตกต่างกันเป็นสองกลุ่ม พวกแรกคือชาวพุทธที่ค่อนข้างมั่นใจว่าคำสอนของพุทธศาสนาต่อเรื่องต่างๆ รวมทั้งเรื่องสถานภาพของสตรีนี้ด้วยเป็นคำสอนที่ถูกต้องและสอดคล้องกับสามัญสำนึกของคนสมัยใหม่ที่เป็นปัญญาชน คนเหล่านี้จะพยายามแสดงหลักฐานในคัมภีร์เพื่อชี้ให้เห็นว่าทำหัตถ์ของพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรีเป็นทำหัตถ์ที่ก้าวหน้า ให้เกียรติ และให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงอย่างเสมอเหมือนชาย อีกพวกหนึ่งอาจเป็นชาวพุทธหรือไม่ก็ได้ คนเหล่านี้เชื่อว่า แม้ในหลายเรื่องทัศนะของพุทธศาสนาจะก้าวหน้าเกินกว่าทัศนะทางสังคมของศาสนาร่วมสมัยเดียวกัน แต่ในเรื่องสถานภาพของสตรี ดูเหมือนพุทธศาสนาจะไม่ต่างจากศาสนาอื่นๆ ของอินเดียสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดหลักของค่านิยมทางสังคมและจารีตประเพณีของผู้คนในสมัยนั้น พร้อมความเชื่อดังกล่าว คนเหล่านี้ได้แสดงหลักฐานจำนวนหนึ่งจากคัมภีร์พุทธศาสนาที่พวกเขาคิดว่าสะท้อนทัศนะที่ล้าหลังและกดขี่สตรีของพุทธศาสนา

เมื่อเปิดคัมภีร์พุทธศาสนาออกอ่าน ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมที่เรียกว่าพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์รุ่นต่อมาที่แต่งขึ้นเพื่อขยายความหรือตีความพระไตรปิฎก สิ่งหนึ่งที่เรควรตระหนักก็คือ คัมภีร์เหล่านี้เป็นผลงานของคนโบราณ แน่แน่นอนว่าความคิดที่บรรจุอยู่ในวรรณกรรมโบราณเหล่านี้ย่อมเป็นความคิดของคนโบราณ การพิจารณาความคิดของคนที่มีชีวิตอยู่ต่างยุคต่างสมัยกับเราจำเป็นต้องคำนึงถึงสภาพสังคมที่ผู้คนเหล่านี้มีชีวิตอยู่ประกอบด้วย ยิ่งช่วงเวลาที่ค้นเรากับคนเหล่านั้นห่างกันมากเท่าใด โอกาสที่สภาพสังคมของผู้คนเหล่านั้นจะแตกต่างจากสภาพสังคมที่เรามีชีวิตอยู่ย่อมมีมากเท่านั้น ความแตกต่างดังกล่าวนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งที่เราจะลืมไม่ได้เมื่อต้องประเมินความคิดของคนโบราณ การไม่

นำเอาประเด็นนี้มาร่วมพิจารณาอาจถือได้ว่าเป็นความไม่ยุติธรรมแก่คนโบราณเหล่านั้น เพราะเป็นการตั้งเกณฑ์จากยุคสมัยหนึ่งเพื่อให้คนอีกยุคสมัยหนึ่งตอบ เกณฑ์ดังกล่าวย่อมไม่ใช่เกณฑ์ที่ถูกต้อง

เมื่อสำรวจวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน เราจะพบว่า มีข้อความที่แสดงท่าทีของพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรีแบ่งออกเป็นสองประเภทซึ่งขัดแย้งกัน ผู้เขียนขอตัดมาบางส่วนเพื่อประกอบการพิจารณา ดังนี้

#### ๑.๑ ข้อความที่แสดงท่าทียกย่องและให้เกียรติ

บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ในทุกเรื่องก็หาไม่ได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาเห็นในเรื่อนั้นๆ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์เสมอเหมือนกัน บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ในทุกเรื่องก็หาไม่ได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาได้ตรองเนื้อความ (มองปัญหาที่ซับซ้อน) ได้รวดเร็วถูกต้อง ย่อมได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์เสมอเหมือนกัน\*

#### ๑.๒ ข้อความที่แสดงท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยาม

ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้ล้วนเลวทราม ไม่มีความพอเพียง กระหายอยากไม่รู้จักสิ้น เหมือนไฟที่กลืนกินสรรพสิ่ง อย่างไม่รู้วันพอเพียง ข้าพเจ้าขอละหญิงเหล่านี้ไว้ข้างหลัง ออกถือบวชบำเพ็ญเวรกรรม\*

ขึ้นชื่อว่าหญิงแล้วควรฆ่าทิ้งเสียให้หมด ความลัธย ไม่เคยมีในหญิงทั้งหลาย "

การที่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาปรากฏข้อมูลที่ขัดแย้งกันในเรื่องทัศนคติต่อสถานภาพของสตรีนี้อาจพิจารณาได้ว่าสืบเนื่องมาจากหลายสาเหตุ เช่น ความหลากหลายของความคิดของบุคคลซึ่งมีส่วนในการสร้างวรรณกรรมเหล่านี้ แม้ว่าโดยจาริต ชาวพุทธทั่วไปจะเชื่อกันว่าพระไตรปิฎกคือหนังสือที่บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ในความเป็นจริง เนื้อหาของพระไตรปิฎกมีทั้งส่วนที่เป็นข้อความบันทึกสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยตรง โดยที่ผู้บันทึกทำหน้าที่

เป็นเพียงผู้รายงานว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนว่าอย่างไรบ้างเท่านั้น กับส่วนที่เป็นข้อเขียนของคณาจารย์ชาวพุทธในยุคสมัยต่างๆ โดยที่ข้อเขียนเหล่านี้มีลักษณะเป็นการตีความหลักธรรมหรือไม่ก็เป็นการเสนอความเห็นส่วนตัวต่อเรื่องต่างๆ ในทางพุทธศาสนา พระไตรปิฎก (รวมทั้งงานเขียนในลักษณะอื่นในสมัยต่อมา) ส่วนที่ไม่ใช่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงเหล่านี้นี้เองคือที่มาของปัญหา เมื่อมีคณาจารย์เสนอความคิดเห็นส่วนตัว (ซึ่งเป็นธรรมดาที่ความคิดเห็นเหล่านี้ย่อมเป็นผลของทัศนคติลึกๆ ที่คนเหล่านี้มีต่อเรื่องนั้นๆ) หลายคน หลายที่มากความคิด โอกาสที่เราจะพบความขัดแย้งย่อมมี ไม่ใช่เรื่องประหลาดแต่อย่างใด แม้ว่าคนเหล่านี้จะเป็นชาวพุทธเหมือนกันก็ตาม ข้อความที่คัดมาข้างต้นคือตัวอย่างของเนื้อหาในพระไตรปิฎกที่ไม่ใช่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง

#### ๒. ทัศนคติรวมและทัศนคติเฉพาะในพุทธศาสนา

ก่อนที่จะพิจารณาประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับทัศนคติของพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรีมีสิ่งหนึ่งที่สมควรยกมากล่าวถึงก่อน สิ่งนี้คือข้อแตกต่างระหว่างทัศนคติรวมของพุทธศาสนากับทัศนคติเฉพาะของชาวพุทธคนใดคนหนึ่ง สองสิ่งนี้มีความแตกต่างกัน และเป็นความแตกต่างที่สำคัญ หากไม่สามารถจับสาระของความแตกต่างระหว่างสองสิ่งนี้ เราอาจวิเคราะห์ท่าทีที่พุทธศาสนามีต่อเรื่องต่างๆ คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

##### ๒.๑ ทัศนคติรวมของพุทธศาสนา

พุทธศาสนาหรือพุทธธรรมคือระบบความรู้ที่ได้มาด้วยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ระบบความรู้นี้อาจพูดถึงสิ่งต่างๆ มากมาย แต่ทั้งหมดก็สามารถประมวลลงที่เรื่องเรื่องเดียว คือเรื่องการดับทุกข์ในชีวิตมนุษย์ ในการชี้ให้เห็นว่าทุกข์คืออะไร ทุกข์มีสาเหตุมาจากสิ่งไหน ถ้าประสงค์จะดับทุกข์ จะต้องปฏิบัติอะไรบ้าง พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติของมนุษย์กับสภาวะพื้นฐานที่สำคัญสามประการ



คือความไม่เที่ยง ความเป็นสิ่งที่ไม่อาจตั้งมั่นคงที่อยู่ได้ ตลอดไป และสภาวะอันไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นตัวตน เพราะบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่างนั้นไม่ได้ นอกจาก สภาวะพื้นฐานสามประการนี้ ธรรมชาติของมนุษย์ยังสามารถอธิบายให้เห็นว่าสัมพันธ์กับกระบวนการอื่น ๆ อีกมากมาย กระบวนการเหล่านี้จะถูกบรรยายเอาไว้ภายใต้หลักธรรมเฉพาะเป็นเรื่อง ๆ ไป เช่น หลักปัจจุสมุปบาท หลักไตรวิภังค์ เป็นต้น หลักธรรมอันหลากหลายเหล่านี้ทรงแสดงเพื่อให้นักปฏิบัติศึกษา สำหรับนำไปแก้ปัญหาคือความทุกข์ในชีวิต มองจากแง่หนึ่ง หลักธรรมเหล่านี้แม้จะหลากหลายและมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมายอย่างไรก็ตาม แต่ทั้งหมดก็สามารถหมวดหมู่เข้ามาเป็นทักษะรวมหนึ่งเดียวได้ ทักษะที่ว่านี้อาจเรียกได้ว่าทักษะรวมของพุทธศาสนา เป็นทักษะที่มองว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับทุกข์ ทุกข์เป็นภาวะที่น่าเบื่อหน่ายเอือมระอา เมื่อใดก็ตามที่บุคคลยังเห็นสภาพที่น่าเบื่อหน่ายของชีวิตนี้ และประสงค์จะไขว่คว้าพ้น พุทธศาสนาก็มีหนทางเตรียมไว้สำหรับให้เขาก้าวไปพร้อมอยู่แล้ว ทางที่ว่ำนั่นคืออริยมรรค

กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนามีแนวความเชื่อหลักที่แน่นอนอยู่ชุดหนึ่ง เป็นแนวความเชื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการดับทุกข์ในชีวิต เราอาจเรียกได้ว่าสิ่งนี้คือทักษะพื้นฐานในพุทธศาสนา ทักษะพื้นฐานดังกล่าวนี้อาจจำแนกได้เป็นสองส่วนย่อยคือ ส่วนที่เป็นพุทธทักษะกับส่วนที่เป็นการขยายความพุทธทักษะนั้นโดยคณาจารย์รุ่นหลัง เฉพาะส่วนหลังนี้ แม้ว่าบางเรื่องคณาจารย์นั้น ๆ จะคิดค้นข้อธรรมใหม่ๆ ขึ้นมาด้วยตัวเอง โดยที่ข้อธรรมนั้นไม่ได้ปรากฏในพระพุทธรวณะ แต่ถ้าข้อธรรมนั้นเห็นได้ชัดว่าเป็นส่วนที่ขยายความออกมาจากพระพุทธรวณะ ข้อธรรมดังกล่าวก็นับว่าอาจจัดรวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าทักษะร่วมของพุทธศาสนาเช่นกัน ตัวอย่างสำหรับกรณีที่ว่านี้ก็เช่น ในพระไตรปิฎก เราจะพบพระพุทธรวณะที่ตรัสถึงเรื่องกรรมเอาไว้ว่าเป็นหลักการกว้าง ๆ<sup>๕</sup> ต่อมาพระอรหันตคณาจารย์ก็ได้นำเอาหลักการดังกล่าวนี้มาสร้างเป็นรายละเอียด โดย

จำแนกกรรมออกเป็นสิบสองประเภท<sup>๖</sup> แม้ว่ากรรมสิบสองประเภทนี้จะเป็นผลงานสร้างสรรค์ของพระอรหันตคณาจารย์ท่านนั้น แต่เนื่องจากข้อธรรมที่ว่านี้ไม่ได้เกิดลอย ๆ อย่างปราศจากรากฐานทางพุทธธรรม หากแต่เป็นความคิดที่ขยายออกมาจากพระพุทธรวณะเรื่องกรรมในพระไตรปิฎก แนวคิดเรื่องกรรมสิบสองนี้จึงถือเป็นส่วนหนึ่งของทักษะร่วมเกี่ยวกับเรื่องกรรมในพุทธศาสนาด้วย

## ๒.๒ ทักษะเฉพาะของชาวพุทธบางคน

เมื่ออ่านหนังสือที่แต่งโดยชาวพุทธคนหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่นหนังสือวิสุทธิมรรค โดย พระพุทธโฆษาจารย์ เราจะพบว่า อาจเป็นไปได้ที่หนังสือนี้นอกจากจะบรรจุทักษะร่วมในพุทธศาสนาแล้ว ยังบรรจุทักษะส่วนตัวบางประการของท่านผู้แต่ง โดยที่ทักษะดังกล่าวนี้เราไม่อาจสาวหาที่มาได้ว่าเกี่ยวข้องกับทักษะร่วมในพุทธศาสนาอย่างไร ยกตัวอย่างเช่น ในหนังสือวิสุทธิมรรค เล่มดังกล่าว เมื่อถึงตอนที่ได้อธิบายสิ่งที่เรียกว่าหทัยวัตถุ ท่านผู้แต่งก็อธิบายว่า สิ่งนี้คือหัวใจ และหัวใจของมนุษย์จะมีเลือดเป็นสีต่างๆ ตามจริตของคนผู้นั้น เช่น ถ้าเป็นคนราคะจริตเลือดจะเป็นสีแดง ถ้าเป็นคนโทสะจริตเลือดจะเป็นสีดำ ถ้าเป็นคนโมหะจริตเลือดจะเป็นสีขี้ด่างเหมือนสีน้ำล้างเนื้อ เป็นต้น<sup>๗</sup> ความรู้ทางสรีรวิทยาและการแพทย์สมัยนี้ บอกเราว่าความเข้าใจดังกล่าวไม่ตรงกับความเป็นจริง การที่ท่านพุทธโฆษาจารย์อธิบายเช่นนั้นสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมาจากความเชื่อของคนในสมัยนั้นที่คิดไปว่าเลือดในหัวใจของคนน่าจะมีสีต่างๆ และสีที่ว่ำนี้อาจกำหนดอุปนิสัยใจคอของคนให้แตกต่างกัน (คนในสมัยนั้นเชื่อว่า หัวใจทำหน้าที่เป็นที่ตั้งของจิตหรือวิญญาณ ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ที่กล่าวถึงการที่ทศกัณฐ์ถอดหัวใจใส่กลองไว้จึงฆ่าไม่ตายเพราะการผ่านมายังการทำลายวิญญาณ) ความรู้เรื่องหทัยวัตถุตามที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้คือทักษะส่วนตัวของท่านพุทธโฆษาจารย์ ทักษะดังกล่าวนี้จะถือเป็นทักษะของ



พุทธศาสนาไม่ได้ เพราะไม่ได้มีรากฐานมาจากหลักคำสอนใด ๆ ของพระพุทธองค์

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ ทศณะเฉพาะที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนานี้มักไม่เกี่ยวกับเรื่องหลักธรรมในพุทธศาสนา ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับเรื่องคติความเชื่อ ค่านิยมหรือความรู้บางอย่างที่คนในสมัยนั้นๆ ยึดถือกันอยู่ ผู้ที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนานั้น แท้ที่จริงก็คือประชาชนที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบความคิดและจารีตประเพณีที่แน่นอนบางประการ สิ่งเหล่านี้ในทางสังคมวิทยาถือกันว่ามีอิทธิพลต่อมนุษย์ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เมื่อคนเหล่านี้เข้ามาบวช พวกเขาไม่ได้เข้ามาแต่ตัว หากแต่พกพา ค่านิยม ความเชื่อ และความรู้บางอย่างมาด้วย เมื่อคนเหล่านี้มีโอกาสดั่งหนังสืออธิบายพุทธศาสนา บางครั้งพวกเขาจะปล่อยให้สิ่งที่เก็บไว้ในตัวตามที่ถูกกล่าวมาข้างต้นแสดงตัวออกมาปรากฏในงานเขียน เมื่ออ่านหนังสือที่คนเหล่านี้แต่ง เราต้องแยกให้ออกว่าส่วนไหนคือสาระของพุทธธรรมอันเป็นสาระสากลที่วงการพุทธศาสนาทั่วไปยอมรับ ส่วนไหนเป็นความคิดส่วนตัวของผู้แต่งหนังสือ เมื่อแยกได้ดังนี้ เราจะเข้าใจได้ถูกต้องเมื่อต้องพิจารณาปัญหาว่า เรื่องนี้เรื่องนั้นพุทธศาสนามีทัศนะว่าอย่างไร หากไม่เข้าใจเรื่องนี้ อาจทำให้เราเข้าใจว่าความคิดเฉพาะของชาวพุทธคนหนึ่งคือตัวแทนของพุทธศาสนาทั้งหมดก็ได้

### ๓. ทศณะเชิงลบต่อสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนา คือ ทศณะเฉพาะ

โลกสมัยโบราณเป็นโลกที่ชายมีบทบาทในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเมือง โครงสร้างทางการเมืองประเภทมีชายเป็นศูนย์กลางนี้เป็นตัวกำหนดระบบค่านิยม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติต่อสตรี สังคมในยุคนั้นไม่ว่าจะเป็นตะวันออกหรือตะวันตก จะมีท่าทีต่อสตรีไม่ต่างกันนัก ในสังคมกรีก สตรีไม่ถือว่าเป็นพลเมือง เมื่อไม่เป็นพลเมืองก็ไม่มีสิทธิมีเสียงในการการเมือง การไม่มีส่วนร่วมทางการเมืองนี้

ส่งผลต่อสถานภาพทางวัฒนธรรมของสตรีเองโดยตรง ในทางตะวันออก สังคมอินเดียโบราณตามข้อมูลที่ปรากฏในวรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาเป็นสังคมที่ไม่ยอมรับสตรีในหลายเรื่อง เรื่องสำคัญที่สุดดูจะได้แก่สถานภาพทางสังคมของสตรีที่เป็นสมบัติของสามีที่สามารถซื้อขายได้เช่นเดียวกับวัตถุสิ่งของ<sup>๕</sup> หรือยกให้คนอื่นได้ตามความสมัครใจของสามี (คำว่าสามีในภาษาบาลีก็มีความหมายตรงๆ อยู่แล้วว่าเจ้าของ) การที่พระเวสสันดรสามารถยกพระนางมัทรีให้แก่พระอินทร์ที่แปลงร่างมาขอได้ก็เพราะสังคมสมัยนั้นถือว่าภรรยาเป็นสมบัติของสามีนั่นเอง ในวรรณกรรมของพราหมณ์เองก็ปรากฏข้อความที่แสดงอาการรังเกียจเหยียดหยามสตรีเอาไว้มากมาย ดังตัวอย่างจากหนังสือนีโตปเทศต่อไปนี้

การกล่าวเท็จ ใจง่าย มายา หนึ่งหวง ละโมบ ไม่เห็นคุณค่าใคร  
ลามก โห่เหล่านี้มีอยู่ในใจสตรีเป็นสภาพ

(นีโตปเทศ ๑.๒๐๘)

นอกจากจะดูน่มี นีโตปเทศยังบันทึกจารีตบางประการของสังคมที่สตรีถูกบังคับให้ปฏิบัติ จารีตเหล่านี้แม้ไม่ใช่กฎหมาย แต่ก็มีระบบลงโทษทางสังคมแก่ผู้ฝ่าฝืน ทำให้สตรีถูกกำหนดชะตากรรมค่อนข้างรุนแรง นีโตปเทศกล่าวไว้ว่า

นางผู้ยอติรัก พุ่มพ่ายกอดรัดสามีผู้ตายจาก สละตัว  
ของตนเข้าสู่เพลิงเชิงตะกอนนางนั้นแม้ทำบาปตั้งร้อยแสน  
ก็ยังพาลามีของตนไปสวรรค์ได้

(นีโตปเทศ ๓.๓๒)<sup>๖</sup>

เท่าที่แสดงมานี้พอสรุปได้ว่าสังคมโบราณเป็นสังคมที่ชายมีบทบาทในเรื่องใหญ่ๆ ทางสังคมทุกเรื่อง สิ่งที่ต้องพิจารณาต่อมาจากข้อเท็จจริงที่ว่านี้คือ เมื่อระบบสังคมมีค่านิยมและจารีตประเพณีที่ถูกกำหนดโดยชายเป็นสิ่งที่หล่อหลอมความคิดของผู้คนอย่างนั้น ย่อมเป็นธรรมดาที่เราจะพบว่า ข้อเขียนในทางศาสนา



ในยุคสมัยนั้นจะปรากฏทัศนคติเชิงลบต่อสถานภาพของสตรี ทั้งนี้เพราะผู้ที่เขียนวรรณกรรมทางศาสนาเหล่านี้ก็คือชายที่ได้รับการอบรมมาในระบบค่านิยมและจารีตประเพณีที่ไม่ยอมรับสถานภาพของสตรีนั่นเอง

ว่าจำเพาะวรรณกรรมพุทธศาสนา เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาของพระไตรปิฎก ส่วนที่พูดถึงสตรีในแง่ลบนี้คือส่วนที่เรียกว่าชาดก ชาดกนี้จัดอยู่ในขุททกนิกายซึ่งปรากฏทางประวัติศาสตร์ความคิดในพุทธศาสนาส่วนใหญ่ทั้งไทยและต่างประเทศลงความเห็นใกล้เคียงกันว่าเป็นวรรณกรรมที่แต่งเติมหลังสมัยพุทธกาล (เชื่อกันว่าเดิมทีคำสอนของพระพุทธเจ้าถูกบันทึกไว้ในพระสูตรสินิกายคือ ทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย ขุททกนิกายซึ่งเป็นนิกายที่หาเชื่อกันว่าแต่งขึ้นในสมัยหลังโดยนักคิดในพุทธศาสนารุ่นหลังพุทธกาล) มีข้อที่น่าสังเกตเพิ่มเติมอีกว่าลักษณะวรรณกรรมชาดกคล้ายกับวรรณกรรมพราหมณ์ประเภทหนึ่งที่เรียกว่าวรรณกรรมนิทานคำสอน<sup>๔</sup> หนังสือประเภทนี้จะมุ่งสอนธรรมะโดยการผูกนิทานให้ตัวละครในเรื่องดำเนินบทบาทที่เป็น การสื่อสารธรรมะในศาสนานั้นๆ ตัวละครที่ปรากฏในนิทานมักจำแนกเป็นฝ่ายดีหรือเลวชัดเจนเป็นขาวกับดำเพื่อให้ง่ายแก่การเสนอภาพความคิดเกี่ยวกับเรื่อง ความดีความชั่วซึ่งเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกัน ชาดกบางเรื่องอาจกล่าวถึงชายที่ถูกสตรีหลอกหลวงแล้วจบลงด้วยการให้ชายคนนั้นสรุปว่าสตรีเป็นเพศที่เป็นอันตรายสมควรที่ผู้เฝ้าความเจริญในทางธรรมจะละเว้นไม่คบค้าสมาคมด้วย และนี่ก็คือที่มาของข้อความที่แสดงความรังเกียจดูแคลนผู้หญิงที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนา

วรรณกรรมชาดกตามที่กล่าวมานี้อาจทำความเข้าใจได้สองทาง ทางแรกเข้าใจว่าสตรีที่ปรากฏเป็นตัวร้ายในนิทานเป็นเพียงสัญลักษณ์สำหรับสื่อสิ่งที่เรียกว่าความชั่วร้าย ถ้าเข้าใจเช่นนี้ ข้อความที่ดูหมิ่นสตรีเหล่านี้ในความเป็นจริงไม่ใช่ข้อความที่แสดงทัศนะ

เชิงลบต่อผู้หญิง ผู้หญิงในนิทานเป็นเพียงสัญลักษณ์เชิงรูปธรรมที่ชี้ไปหาเนื้อหาที่เป็นนามธรรมคืออธรรม ส่วนปัญหาว่าทำไมผู้แต่งจึงเลือกใช้สตรีเป็นสัญลักษณ์ก็อาจตอบได้ด้วยเหตุผลเชิงจิตวิทยาว่าผู้เขียนเป็นชาย และเป็นชายในระบบสังคมที่สถานภาพของสตรีไม่ได้รับการยอมรับ แต่เรื่องนี้ต้องแยกเป็นคนละเรื่องกับการดูถูกสตรี เพราะองค์ประกอบด้านจิตวิทยาดังกล่าวนี้น่าจะฝังตัวอยู่ในระดับลึกโดยที่ผู้ชายในสังคม เช่นนั้นจะไม่รู้สึกว่าตนเองกำลังจงใจดูหมิ่นผู้หญิงทางที่สองเข้าใจว่าวรรณกรรมชาดกเหล่านี้ต้องการสื่อความหมายตรงตามตัวอักษร ถ้าเข้าใจอย่างนี้ ก็เป็นเรื่องที่เสี่ยงไม่ได้ที่จะสรุปว่าวรรณกรรมเหล่านี้จงใจดูหมิ่นสตรีด้วยการสร้างนิทานให้เห็นว่าสตรีเป็นผู้มีธรรมชาติอันต่ำทราม

ปัญหามีว่า ถ้าความเข้าใจอย่างที่สองถูกต้อง จะแปลความหมายได้ใหม่ว่าพุทธศาสนามีท่าทีที่นิยมลบต่อสตรี เรื่องนี้อาจตอบได้ว่าไม่ใช่ ด้วยเหตุผลหลักๆ สองประการ คือ

๑. วรรณกรรมชาดกเหล่านี้ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นตัวแทนความคิดของพุทธศาสนาดังเกณฑ์ที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้น เราไม่อาจสืบสาวได้ว่าอะไรคือรากฐานทางพุทธธรรมสำหรับสรุปว่าสตรีเป็นดังที่วรรณกรรมเหล่านี้ให้ภาพไว้

๒. วรรณกรรมชาดกมีเนื้อหาที่เราต้องแยกพิจารณาเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือเนื้อหาธรรมะที่ผู้แต่งต้องการสะท้อนโดยสื่อผ่านตัวละครในนิทาน ส่วนที่สองคือกลวิธีและเนื้อหาที่ผูกโยงเป็นตัวนิทาน หลักธรรมที่ต้องการเสนอเป็นของพุทธศาสนาแน่นอน แต่กลวิธีในการผูกเรื่องต้องถือว่าเป็นความคิดส่วนตัวของผู้แต่ง เนื้อหาส่วนที่ดูหมิ่นสตรีคือเนื้อหาส่วนที่เป็นตัวนิทาน ไม่ใช่หลักธรรม หลักธรรมเดียวกันนี้หากให้คนในสมัยนี้แต่งนิทานเพื่อสื่อสารอาจออกมาในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งตรงกันข้ามกันได้ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรา



สรุปได้ก็คือ คนที่ดูหมิ่นสตรีก็คือ ผู้แต่งวรรณกรรมชาตกนั้นเอง คนเหล่านี้อาจเป็นชาวพุทธ แต่ในแง่หนึ่งเขา คือผู้ชายที่เติบโตมาในวัฒนธรรมที่หล่อหลอมให้ มองว่าสตรีต่ำกว่าบุรุษ เมื่อคนเหล่านี้เข้ามาบวชแล้ว มีโอกาสได้แต่งหนังสืออธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนา เขาได้นำเอาทัศนคติดังกล่าวนั้นมาด้วย เมื่อแต่งนิทาน ปล่อยความธรรมะก็เผลอหรือไม่ก็จงใจแต่งเรื่องให้สตรี เป็นเพศที่เลวทรามตามค่านิยมที่ฝังลึกในจิตใจนั้น กรณีเช่นนี้เราย่อมไม่อาจเรียกร้องความรับผิดชอบจาก พุทธศาสนาได้ สิ่งที่เราเรียกร้องได้คือความรับผิดชอบ จากชาวพุทธคนนั้น สองเรื่องนี้ต้องแยกเป็นคนละ ส่วนกัน

#### ๔. ข้อความสองแบบในพระพุทธวณะ

จะอย่างไรก็ตาม มีเนื้อหาของพระไตรปิฎกบางส่วน ที่บันทึกพระพุทธวณะที่ตรัสถึงสตรีเอาเป็นเชิงลบ ดังข้อความในพระสูตรต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม นครโกสัมพี ครั้นนั้น ท่านพระอานนได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถวายอภิวาทหนึ่งลง ณ ที่อันสมควรแล้ว ท่านพระอานนที่ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุปัจจัยใดหนอ สตรีจึงไม่อาจนั่ง อยู่ในสภา (บริหารกิจการบ้านเมือง) ไม่อาจประกอบกิจการที่ยิ่งใหญ่ ไม่เคยเดินทางไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบพระอานนทว่า อานนท สตรี เป็นเพศที่ไถ่ถอนง่าย สตรีเป็นเพศที่มีธรรมชาติริษยาผู้อื่น สตรีเป็นเพศที่ตระหนี่ใจคับแคบ สตรีเป็นเพศที่ปัญญาทึบ ด้วยเหตุปัจจัยตามที่กล่าวมานี้แหละอานนท สตรีจึง ไม่อาจนั่งอยู่ในสภา (บริหารกิจการบ้านเมือง) ไม่อาจ ประกอบกิจการที่ยิ่งใหญ่ ไม่เคยเดินทางไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง<sup>๙๐</sup>

ในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความตอนนี้เพิ่มเติมว่า การนั่งในสภาเพื่อบริหารกิจการ ของรัฐนั้นต้องการคนที่สุจริตเยือกเย็น รู้ว่าอะไรคือ แก่นสารของปัญหาที่กำลังตกเตียงกันอยู่นั้น สตรี

เป็นเพศที่ใจร้อนหุนหัน เมื่ออภิปรายปัญหาต่าง ๆ อาจควบคุมตนเองไม่อยู่ทำให้เสียงาน ที่พระพุทธองค์ ตรัสว่าสตรีเป็นเพศที่ไถ่ถอนง่ายทรงหมายความว่า อย่างนี้ ตอนต่อมาพระอรรถกถาจารย์ก็ได้ขยายความเพิ่มว่า การงานใหญ่ ๆ หรือการงานที่ต้องอาศัยจิตใจ ที่เข้มแข็งกล้าเผชิญโชคเช่นการคุมกองเกวียนไปค้าขาย ต่างบ้านต่างเมืองต้องการคนที่ใจกว้าง มองการณ์ไกล และกล้าหาญ คุณสมบัติเหล่านี้ไม่มีในสตรี เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าสตรีทำงานเหล่านี้ไม่ได้เพราะ มีนิสัยอิจฉาริษยา ใจคับแคบ และไม่มีสติปัญญา เพียงพอ<sup>๙๑</sup>

พระพุทธวณะข้างต้นนี้สร้างความลำบากใจแก่นักวิชาการที่ศึกษาพุทธศาสนามาก เพราะเป็นข้อความที่ดูจะขัดแย้งกับพระพุทธทศนะเกี่ยวกับสตรีในที่อื่น ๆ เช่นคราวที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงจำนนต่อเหตุผลของพระอานนทที่ว่าสตรีก็สามารถบรรลุธรรมได้เสมอเหมือนบุรุษ เป็นต้น มีผู้พยายามแก้ปัญหานี้ด้วยวิธีอธิบายอย่างน้อยสองแนวทางคือ หนึ่งอธิบายว่าพระพุทธวณะตรงนี้น่าจะเป็นทศนะของใครสักคนแต่งเติมใส่พระไตรปิฎกโดยที่ ในความเป็นจริงพระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสเช่นนี้เลย คำอธิบายนี้มุ่งไปที่ประเด็นด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งดูเหมือนยากที่จะสืบค้นหาข้อเท็จจริงได้ สองอธิบายว่าการที่พระพุทธองค์ตรัสออกมาเช่นนั้น ก็เพราะพระองค์ก็คือผู้ชายคนหนึ่ง ในสังคมอินเดียสมัยนั้นที่ถูกหล่อหลอม มาด้วยจารีตของสังคมที่สอนให้ดูถูกผู้หญิง พระพุทธเจ้า แม้จะตรัสรู้แล้ว ก็ยังทรงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลการ ชัดเกล้าทางสังคมที่ได้รับมาสมัยยังไม่ได้ออกผนวช

ในประเด็น (นี้) ก็อาจจะเข้าใจได้ว่าเราจะมองพระ ผู้มีพระภาคในฐานะเป็นมนุษย์เช่นเรา ๆ ที่ได้รับอิทธิพล จากการเลี้ยงดูและความคิดแบบเก่า ๆ แม้จะมีทศนะ ใหม่ที่ก้าวหน้าและยุติธรรม แต่ความคิดแบบเก่าก็อาจ หลงเหลืออยู่บ้างในบางครั้ง นอกจากนั้น สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็น ความขัดแย้งกันในความคิดของพระพุทธองค์ก็อาจ



จะเข้าใจได้ด้วยหลักของพุทธศาสนาคือหลักอนิจจัง ที่ว่าทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาไม่คงที่ แม้แต่ความคิดของพระพุทธองค์ก็ย่อมตกอยู่ภายใต้หลักธรรม-ชาตินี้ด้วย จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งอยู่คงที่ แต่พัฒนาไปตามกาลเวลา”

คำอธิบายอย่างที่สองนี้ยอมรับสองเรื่อง เรื่องแรกคือพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์และการที่ทรงเป็นมนุษย์นี้หมายความว่า เป็นเรื่องปกติธรรมดาที่จะทรงถูกหล่อหลอมด้วยระบบการขัดเกลาทางสังคมเช่นเดียวกับคนทั่วไป บางครั้งสิ่งที่ท่านได้รับอบรมมาก็อาจแสดงตัวออกให้ปรากฏเมื่อทรงแสดงทัศนคติต่อเรื่องต่างๆ ดังกรณีที่ทรงแสดงความเห็นต่อสตรีข้างต้น เรื่องที่สองยอมรับว่าการที่ปรากฏข้อมูลในพระไตรปิฎกที่แสดงว่าพุทธทัศนคติขัดแย้งกันเป็นสองส่วนไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ พระองค์ก็เหมือนมนุษย์ทั่วไปที่สามารถคิดขัดแย้งกันได้ สมัยหนึ่งอาจทรงคิดแบบนี้ แต่ต่อมาอีกสมัยหนึ่งอาจเปลี่ยนไปคิดอีกแบบ เมื่อความคิดของพระองค์ถูกบันทึกไว้โดยไม่ระบุกาลเวลา ก็อาจชวนให้เข้าใจว่าทรงคิดขัดแย้งตัวเอง

การตีความดังกล่าวนี้เป็นแนวทางหนึ่ง เป็นการตีความในสายมนุษยนิยม จะอย่างไรก็ตาม การตีความแนวนี้อาจมีปัญหาตามมาหลายเรื่อง เช่น ถ้าเรายอมรับว่าพระพุทธองค์อาจตกอยู่ภายใต้การขัดเกลาของสังคม โดยที่สิ่งเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและทัศนคติของพระองค์ที่มีต่อสิ่งต่างๆ อยู่ เราจะอธิบายการตรัสรู้ได้อย่างไร เพราะดูเหมือนว่า การตรัสรู้ในความคิดของชาวพุทธทั่วไปหมายถึงการตื่นขึ้นอย่างเต็มที่จากเงื่อนไขต่างๆ ที่เคยเป็นสิ่งที่กำหนดการดำเนินชีวิตและทัศนคติต่อสิ่งต่างๆ จริงอยู่ที่การตีความสถานะของพระพุทธเจ้าในจาริตสลายเถรวาทเป็นแนวมนุษยนิยม แต่มนุษยนิยมที่ว่านี้ก็มิขัดจำกัดไม่ก้าวล้ำไปถึงบางเรื่องเถรวาทยอมรับว่าพระพุทธเจ้าสมัยที่ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะก็คือคนธรรมดาคนหนึ่งที่สามารถได้รับการปลูกฝังค่านิยมตลอดจนทัศนคติโดยระบบการ

ขัดเกลาทางสังคม แต่เมื่อคนธรรมดาคนหนึ่งได้นำปัญญาเพียรอย่างยิ่งยวดจนวันหนึ่งก็ได้ตรัสรู้ ที่วิตรัดด้านในของคนผู้นี้ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างสิ้นเชิง และความเปลี่ยนแปลงที่ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงชนิดที่ไม่อาจหวนกลับหรือแปรไปเป็นอย่างอื่น หนึ่งในชีวิตด้านในที่เปลี่ยนไปของเจ้าชายสิทธัตถะก็คือปัญญา เพราะฉะนั้นพระพุทธปรีชาญาณในทัศนะของเถรวาทจึงเป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะเป็นอย่างหนึ่งในวันนี้แล้วเป็นอีกอย่างหนึ่งในวันหน้า ระบบความรู้ในพุทธศาสนาอันเป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่สอดคล้องกันอย่างสวยงาม เป็นไปไม่ได้ที่จะมีความขัดแย้งกันภายในความคิดของพระองค์ แม้ว่าเวลาจะผ่านไปอย่างไรก็ตาม

ยังมีแนวทางหนึ่งนอกจากสองแนวทางข้างต้นสำหรับอธิบายข้อมูลที่ขัดแย้งกันในพระพุทธวจนะเกี่ยวกับสตรี แนวทางนี้ผู้เขียนเชื่อว่าสามารถใช้แก้ปัญหาได้ดีกว่าสองแนวทางที่ผ่านมา แนวทางนี้ต้องเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ตลอดพระชนมชีพของพระองค์เสียก่อน เมื่อแยกแยะประเภทของข้อความเหล่านี้ได้ เราจะเห็นหนทางในการอธิบายข้อขัดแย้งที่กล่าวถึงข้างต้นได้เอง

ในทัศนะของผู้เขียน ข้อความที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อาจจำแนกเป็นสองประเภทด้วยกันคือ ข้อความอุตระ (transcendental statements) กับข้อความประจักษ์ (empirical statements) ความแตกต่างระหว่างข้อความสองประเภทนี้ผู้เขียนจะได้อธิบายเป็นลำดับไป เนื่องจากว่าข้อความเหล่านี้พูดถึงสิ่งต่างๆ มากมาย แต่เนื่องจากเรื่องที่เรากำลังอภิปรายกันอยู่นี้เกี่ยวกับสตรีซึ่งก็คือมนุษย์ ผู้เขียนจึงจะให้ประเด็นเรื่องของมนุษย์เป็นหัวข้อในการอธิบาย สิ่งที่เราจะดูกันก็คือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องมนุษย์ข้อความแบบไหนเรียกว่าข้อความอุตระ ส่วนข้อความแบบใดเป็นข้อความประจักษ์



#### ๔.๑ ข้อความประจักษ์

ขอเริ่มต้นที่ข้อความประจักษ์ การเริ่มต้นที่เรื่องนี้ก่อนจะช่วยให้เข้าใจข้อความอีกประเภทหนึ่งได้ดีขึ้น

สิ่งแรกที่สุดที่เราจะพิจารณากันคือ พระพุทธเจ้าคือบุคคลในประวัติศาสตร์ซึ่งมีชีวิตอยู่ ณ ช่วงเวลาหนึ่งในประเทศอินเดียเมื่อราวสองพันห้าร้อยกว่าที่แล้ว การอยู่ในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์มีความหมายว่าพระองค์ย่อมอยู่ท่ามกลางสังคม ผู้คน วัฒนธรรม ภาษา ค่านิยม การเมือง เศรษฐกิจ และเงื่อนไขทางสังคมอื่นๆ อีกมากมาย การอยู่ในสังคมและเผยแพร่คำสอนอยู่ท่ามกลางสังคมย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องทรงสื่อสารภาษาเดียวกับผู้คนในสังคม คำว่าภาษาในที่นี้ไม่ได้หมายเอาเพียงตัวสื่อที่ปรากฏในรูปของคำพูดเท่านั้น หากหมายรวมไปถึงวิธีในการสื่อสารเนื้อหา ตลอดจนโครงสร้างทางภาษาที่มีส่วนในการกำหนดความคิดของผู้คน มีหลักฐานจำนวนหนึ่งในพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงสอน โดยคำนึงถึงปัจจัยทางสังคมในสมัยนั้น ข้อความที่ปรากฏเป็นหลักฐานประเภทนี้คือข้อความประจักษ์

ยกตัวอย่างเช่น ในสมัยนั้นอินเดียมีระบบการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมค่อนข้างแน่นอน ศาสนาพราหมณ์ได้กำหนดสิ่งที่เรียกว่าวรรณะเพื่อจำแนกหน้าที่ของคนในสังคม เมื่อทรงเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมที่มีโครงสร้างเช่นนี้ก็ทรงคล้อยตามโครงสร้างที่ว่ำนั้น หลักธรรมเรื่องทิศหกกล่าวถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมแบ่งเป็นหกคู่ ขอกล่าวถึงคู่ของนายจ้างกับบ่าว ในหลักฐานสำหรับคู่นี้ พระพุทธเจ้าได้ชี้ถึงหน้าที่ที่บ่าวพึงปฏิบัติต่อนายเอาไว้เช่น ตื่นก่อนและนอนทีหลังนาย หน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นค่านิยมที่คนในสมัยนั้นเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดี เมื่อจะทรงกำหนดหน้าที่ของบ่าว ก็ทรงกำหนดตามค่านิยมดังกล่าวนี้ เมื่ออ่านพบหลักฐานประเภทนี้ เราต้องเข้าใจว่าเป็นหลักฐานที่ขึ้นอยู่กับการสมัย ในสมัยปัจจุบันที่ระบบการจ้างงานแตกต่างไปจากสมัยโบราณ เราย่อมไม่

อาจเรียกร้องให้คนรับใช้หรือลูกจ้างทำงานเช่นนั้น สิ่งที่เราเรียกร้องกันในสมัยนี้คือลูกจ้างที่ดีต้องรับผิดชอบงานและเข้าทำงานตรงเวลา สมมติว่าพระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในสมัยนี้ พระองค์ก็คงจะกำหนดหน้าที่ของลูกจ้างตามค่านิยมสมัยใหม่นี้เป็นแน่

สรุปความว่า มีหลักฐานจำนวนหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมในยุคสมัยของพระองค์ หลักธรรมประเภทนี้คือสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่าข้อความประจักษ์ เนื่องจากข้อความประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมเวลานั้น เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป ข้อความประเภทนี้อาจใช้ไม่ได้ เพราะทรงเล็งเห็นข้อเท็จจริงที่ว่ำนี เมื่อจะทรงปรินิพพานจึงได้ทรงอนุญาตให้คณะสงฆ์เปลี่ยนแปลงแก้ไขสิกขาบทเล็กน้อยได้หากเห็นว่าสิกขาบทเหล่านี้ล้าสมัยเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป คำว่าสิกขาบทเล็กน้อยนี้โดยสาระอาจตีความคลุมมาถึงข้อความประจักษ์ทั้งหมด ในสมัยนี้เมื่อจะอธิบายเรื่องอหินนาทาน เราต้องอธิบายให้ครอบคลุมระบบการซื้อโกงในทางเศรษฐกิจที่ดูผิวเผินเหมือนไม่ใช่การลักทรัพย์ตามที่นิยามไว้ในคำอธิบายศีลข้อนี้ของโบราณจารย์ด้วยการอธิบายเช่นนี้ไม่ใช่การพูดสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ เพราะข้อความประเภทประจักษ์นี้จะล้าสมัยทันทีเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป เมื่อไม่มีพระพุทธองค์คอยปรับข้อความเหล่านี้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ ย่อมเป็นหน้าที่ของนักวิชาการชาวพุทธที่จะต้องปรับกันไป

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อความประจักษ์อีกประเภทหนึ่ง ข้อความประเภทนี้ไม่ได้สร้างจากจารีตประเพณีหรือค่านิยมของสังคม หากแต่เป็นข้อความที่สร้างจากข้อเท็จจริงเฉพาะหน้าที่ปรากฏในเวลานั้น ตัวอย่างของข้อความประจักษ์นี้ก็เช่นพระพุทธวจนะเกี่ยวกับการที่สตรีไม่สามารถเข้าไปทำหน้าที่ในสภาบริหารรัฐเป็นต้นตามที่กล่าวถึงข้างต้น สิ่งที่เราควตระหนักเมื่ออ่านข้อความประเภทนี้คือ สังคมอินเดียสมัยนั้นไม่เปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษาเท่าเทียม



บุรุษ เมื่อด้อยการศึกษา เรื่องอื่นๆ ก็พลอยด้อยไปด้วย ประกอบกับข้อจำกัดด้านชีวภาพบางประการ สตรีคนเดียวที่พระพุทธองค์ทรงรู้จักจึงได้แก่สตรีที่ไม่เหมาะจะทำงานหนัก งานที่ต้องรับผิดชอบมากๆ ซึ่งปกติเป็นงานของผู้ชาย เมื่อพระอานนท์ทูลถาม ก็ทรงตอบตามข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ แต่การตอบตามข้อเท็จจริงนี้อาจใช้ไม่ได้เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป ปัจจุบันมีสตรีทำหน้าที่เป็นผู้นำระดับชาติและโลกมากมาย ทศนะของพระพุทธเจ้าตามที่ตรัสตอบพระอานนท์จะผิดทันทีเมื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับสตรีในโลกปัจจุบัน

แต่ถ้าเราเข้าใจว่าข้อความประเภทนี้ก็เหมือนข้อความประจักษ์ทุกอย่างในพุทธศาสนา คือถูกสร้างขึ้นตามสภาพสังคมในสมัยนั้น เราย่อมจะรู้สึกอึดอัดเมื่ออ่านพบพระพุทธพจน์ที่ขัดแย้งกับความเป็นจริงในสมัยเรา ข้อความประเภทนี้ออกเพียงว่า อะไรคือข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ในสังคมอินเดียสมัยนั้น ทศนะที่ทรงมีต่อเรื่องนั้นๆ ก็เป็นเพียงทศนะเกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่กำลังดำรงอยู่ในเวลานั้นเท่านั้น พระพุทธวจนะเหล่านี้ไม่ได้บอกเราว่าข้อเท็จจริงในข้อความเหล่านี้จะต้องเป็นอย่างนั้นตลอดไป

#### ๔.๒ ข้อความอุดร

สังคมคือที่รวมของมนุษย์ เมื่อพระพุทธองค์ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม ในแง่หนึ่งทรงกำลังใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางมนุษย์ เมื่อรวมกันอยู่เป็นสังคม มนุษย์ย่อมต้องแสดงบทบาทในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม การเป็นส่วนหนึ่งของสังคมทำให้มนุษย์สามารถถูกหล่อหลอมให้มีความคิด ค่านิยม และทัศนคติบางอย่าง เราอาจเรียกชีวิตในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมนี้ว่าชีวิตสังคม

นอกจากชีวิตตามที่กล่าวมานี้ มนุษย์แต่ละคนยังมีชีวิตส่วนตัวในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล ชีวิตที่ว่านี้ อาจเรียกว่าชีวิตปัจเจก เมื่อแยกปัจเจกบุคคลแต่ละ

คนออกมาจากมิติทางสังคมแล้วพิจารณาคุณธรรมชาติอันเป็นเนื้อในของแต่ละชีวิต พระพุทธองค์ทรงพบความจริงบางประการที่บรรจุอยู่ในชีวิตปัจเจกดังกล่าวนี้ มีหลักธรรมจำนวนหนึ่งที่พระพุทธองค์แสดงเอาไว้ในฐานะที่เป็นข้อความบรรยายว่าธรรมชาติอันเป็นเนื้อในของชีวิตปัจเจกเป็นอย่างไร ในจำนวนหลักธรรมเหล่านี้ หลักธรรมที่ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจะคุ้นเคยมากที่สุด เห็นจะได้แก่หลักธรรมเรื่องขันธห้ากับไตรลักษณ์

หลักธรรมเรื่องขันธห้าบรรยายว่า เมื่อนำมนุษย์คนหนึ่งมาทอนดูองค์ประกอบ เราจะได้ความจริงที่บริสุทธิ์ตามธรรมชาติห้าประการคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และขันธทั้งห้านี้เมื่อถูกบรรยายโดยไตรลักษณ์ เราจะได้ภาพของความจริงที่บริสุทธิ์ห้าอย่างนี้ในรูปของปรากฏการณ์ที่ไม่แน่นอนคงที่ หากแต่ต้องเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายอยู่เสมอ นั่นเนื่องเพราะปรากฏการณ์เหล่านี้หาสาระแก่นสารไม่ได้

มนุษย์อาจต่างกันที่เชื้อชาติ เพศ วัย และองค์ประกอบอื่นๆ อีกมากมาย แต่เมื่อถูกทอนลงหาความจริงมูลฐานที่เรียกว่าขันธห้าแล้ว เชื้อชาติ เพศ วัย เป็นต้นจะหายไป ในระดับความจริงมูลฐาน (หรือที่เรียกเป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนาว่าระดับปรมัตถ์) จะมีเพียงความจริงสากลล้วนๆ ไม่มีสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะซึ่งถูกกำหนดโดยปัจจัยต่างๆ ในโลกแห่งสามัญสำนึก หลักธรรมประเภทที่กล่าวถึงธรรมชาติพื้นฐานอันเป็นสากลอันเป็นเนื้อในของชีวิตปัจเจกของมนุษย์แต่ละคนนี้เองคือข้อความอุดร

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ สิ่งที่ทรงหยั่งเห็นในพระญาณอันเป็นผลมาจากการตรัสรู้นั้น คือความจริงระดับมูลฐานอันเป็นสากลและเป็นความจริงที่ไม่มีวันแปรเปลี่ยนเหล่านี้ ด้วยเหตุที่สิ่งที่ทรงตรัสรู้คือความจริงอันไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ระบบความรู้อันขยายความออกมาจากข้อความอุดรจำนวนหนึ่งแล้วรวมเรียกทั้งหมดว่าความรู้ในพุทธศาสนาในทัศนะของชาวพุทธ จึงเป็นความจริงที่แน่นอน



ภาพของพระพุทธเจ้าตามที่บรรยายมาทั้งหมดนี้คือภาพของมนุษย์คนหนึ่งที่ได้บำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างยิ่งยวด แล้ววันหนึ่งผลของความเพียรนั้นก็ส่งให้ท่านผู้นั้นหยั่งเห็นความจริงจำนวนหนึ่ง ความจริงเหล่านี้เป็นความจริงในระดับลึก เป็นความจริงในระดับเนื้อในของสรรพสิ่ง เป็นความจริงที่ประณีตละเอียดลึกซึ้งซึ่งแฝงอยู่ในชีวิตปัจเจกของมนุษย์แต่ละคน ความจริงเหล่านี้เป็นลัทธิที่เป็นนิรันดร์ เป็นลัทธิจะสากลือที่รองรับปรากฏการณ์อันหลากหลายในโลกแห่งอายตนะ ความจริงเหล่านี้เองคือหัวใจของระบบความรู้ทั้งหมดในพุทธศาสนา ความจริงเหล่านี้สัมพันธ์โดยตรงกับเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเน้นสอนตลอดพระชนม์ชีพ จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงเป็นมนุษย์และอยู่ในสังคมมนุษย์ที่เต็มไปด้วยผู้คนซึ่งคุ้นเคยกับโลกในระดับที่ปรากฏแก่สามัญชนในโลกประเภทนี้ต้องการการสื่อสารในระดับธรรมดาต้องการกฎระเบียบที่ใช้เฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งต้องการหลักธรรมในระดับศีลธรรมเพื่อจัดระเบียบทางสังคมโดยไม่จำเป็นต้องหยั่งลึกลงไปถึงความจริงระดับปรมัตถ์ ความต้องการเหล่านี้ทำให้ต้องทรงแสดงหลักธรรมง่าย ๆ โดยที่หลักธรรมเหล่านี้ไม่เกี่ยวโยงไปหาความจริงมูลฐานที่ทรงหยั่งเห็นในคราวตรัสรู้แต่อย่างใด หลักธรรมประเภทนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นส่วนเสริมของพุทธธรรม ไม่ใช่หัวใจ และหากจะสังเกตให้ดีจะพบว่าหลักธรรมประเภทนี้เมื่อวันเวลาผ่านไป เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป อาจล้าสมัย อาจต้องปรับปรุง พุทธทศนะเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีจำนวนหนึ่งในพระไตรปิฎกเป็นข้อความประเภทนี้

#### ๕. ข้อความอุตระเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี

มีผู้พยายามสำรวจวรรณกรรมในพุทธศาสนาเพื่อสำรวจวรรณกรรมเหล่านี้ที่พูดถึงสตรีเอาไว้อย่างไรบ้าง ผลจากความพยายามนั้นทำให้พบปรากฏการณ์ที่ชวนให้อึดอัดใจเมื่อพบว่าข้อความในวรรณกรรมพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาที่กล่าวถึงสตรีขัดแย้ง

กันเป็นสองส่วนดังกล่าวมาในตอนต้น ในทัศนะของผู้เขียน ข้อความเหล่านี้เป็นข้อความประจักษ์ การที่ข้อความประจักษ์ขัดแย้งกันไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะสิ่งที่ข้อความเหล่านี้กล่าวถึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามวันเวลาและสถานที่ การพยายามสำรวจวรรณกรรมพุทธศาสนาเพื่อหาว่าพุทธศาสนาคิดอย่างไรเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีอาจล้มเหลวเพราะข้อความส่วนใหญ่หรือทั้งหมดที่กล่าวถึงสตรีตรง ๆ จะเป็นข้อความประจักษ์ เมื่อเป็นข้อความประจักษ์ย่อมไม่เหมาะจะนำมาทำความเข้าใจสถานภาพของสตรีในโลกปัจจุบัน เพราะข้อความเหล่านี้กล่าวถึงสตรีในกาลเวลาและสถานที่ที่แตกต่างไปจากสมัยปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง วิธีการที่เหมาะสมสำหรับกรณีนี้น่าจะได้แก่การสำรวจดูข้อความอุตระ แล้วดึงเอาสาระจากข้อความเหล่านั้นมาสร้างเป็นภาพว่าพุทธศาสนาน่าจะมีทัศนะต่อสตรีแบบนี้ ผู้เขียนจะพยายามทำแบบหลังนี้

#### ๕.๑ ความเสมอภาคในทางปัญญา

เดิมทีเมื่อมีสตรีแสดงความสามารถจะขอบวชเป็นภิกษุณี พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธด้วยเหตุผลด้านสังคม<sup>๓๓</sup> เหตุผลที่ว่านี้สรุปเป็นใจความสำคัญสั้น ๆ ได้ว่า ชายและหญิงเป็นเพศที่ธรรมชาติสร้างมาเพื่อให้เป็นคู่กันในเรื่องกามารมณ์ การอนุญาตให้สตรีเข้ามาเป็นสมาชิกสงฆ์อาจเสี่ยงต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ของสังคม อีกประการหนึ่งสังคมสงฆ์ต้องการความแข็งแกร่ง อดทนเพื่อภารกิจพิเศษอันได้แก่การเที่ยวเผยแผ่พุทธศาสนาไปตามถิ่นฐานที่ทุรกันดาร การมีสตรีเป็นสมาชิกสงฆ์อาจทำให้คณะสงฆ์ไม่สามารถทุ่มเทให้กับงานนี้ได้เต็มที่เพราะมีภาระต้องคอยดูแลภิกษุณีอันเป็นงานและหน้าที่อีกส่วนหนึ่ง เหตุผลในการปฏิเสธนี้ไม่เกี่ยวกับทัศนคติต่อสตรีตรง ๆ แต่เป็นเหตุผลเชิงประจักษ์ เมื่อพระอานนท์ทูลถามโดยตรงเข้าที่ธรรมชาติเนื้อในของสตรีว่าสามารถเข้าใจพุทธธรรมจนอาจบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้เท่าเทียมชายหรือไม่ จึงได้ประทานอนุญาตให้สตรีบวชได้ เหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญมากเรื่องหนึ่งใน



ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เพราะนี่คือหลักฐานสำหรับใช้ยืนยันว่า เมื่อมีการขัดแย้งกันระหว่างเหตุผลเชิงประจักษ์กับเหตุผลเชิงอูตระ พระพุทธองค์จะทรงเลือกฝ่ายไหน คำตอบคือทรงเลือกฝ่ายอูตระ แม้จะทรงยืนยันว่าการที่สตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีจะมีผลกระทบต่อดนนะสงฆ์ในเรื่องความมั่นคง แต่เงื่อนไขเชิงประจักษ์สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ในอนาคตหากสตรีมีพัฒนาการมากขึ้น สตรีย่อมสามารถดูแลตนเองได้ การมีภิกษุณีไม่จำเป็นต้องเป็นภาระของสงฆ์ตลอดไป ปัจจุบันมีสตรีเข้ามาบวชเป็นชีจำนวนหนึ่ง และชีเหล่านี้ไม่น้อยกลายเป็นกำลังในการเผยแผ่พุทธธรรม นี่คือตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าเงื่อนไขเชิงประจักษ์เกี่ยวกับสตรีสามารถเปลี่ยนแปลงได้

จะอย่างไรก็ตาม มีเงื่อนไขเชิงประจักษ์บางอย่างที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เช่นความพิการ เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างเหตุผลเชิงประจักษ์ประเภทที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้กับเหตุผลเชิงอูตระ พระพุทธองค์จะทรงเลือกเหตุผลเชิงประจักษ์ ตัวอย่างสำหรับกรณีนี้ก็เช่นการไม่ทรงอนุญาตให้คนพิการบวชเป็นภิกษุแม้ว่าคนพิการนั้นจะสามารถบรรลุนิพพานได้เหมือนคนปกติก็ตาม<sup>๕๔</sup> ทั้งนี้เพราะความพิการเป็นเรื่องยากที่จะพัฒนาให้ไม่เป็นภาระสำหรับสงฆ์ไม่เหมือนกับสตรีที่ถ้ามีโอกาสได้รับการศึกษาอบรมและฝึกฝนวันหนึ่งก็สามารถดูแลตนเองได้ไม่ต่างจากชาย

สิ่งที่ควรพิจารณาจากตัวอย่างการตัดสินใจของพระพุทธเจ้าเรื่องความขัดแย้งระหว่างเหตุผลเชิงประจักษ์กับเหตุผลเชิงอูตระก็คือ ในกรณีที่เรารู้จำเป็นต้องตัดสินใจเกี่ยวกับสตรีและการตัดสินใจนั้นเราจำเป็นต้องเลือกระหว่างเหตุผลสองฝ่ายนี้ เราต้องเลือกที่จะตัดสินใจตามที่เหตุผลเชิงอูตระแนะนำ สมรรถนะที่จะบรรลุนิพพานในพุทธศาสนาเป็นคำรวมที่กล่าวถึงศักยภาพทั้งหมดในเรื่องทางปัญญา การยืนยันว่าหญิงสามารถบรรลุนิพพานได้เท่าเทียมชายมีความหมายว่า ความแตกต่างทางด้านเพศตามทัศนะของพุทธศาสนาไม่

เกี่ยวกับศักยภาพทางปัญญา สองเพศนี้สามารถที่จะพัฒนาตนเองและเข้าถึงเรื่องที่สำคัญซึ่งในทางปัญญาและจริยธรรมเสมอกัน

## ๕.๒ ความเสมอภาคในทางจิตวิทยา

นอกจากจะยอมรับว่าชายและหญิงเสมอกันในเรื่องศักยภาพทางปัญญา พุทธศาสนายังยอมรับความเสมอภาคที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งระหว่างชายและหญิง ความเสมอภาคที่ว่านี้คือ ความเสมอภาคในเรื่องจิตวิทยา

พุทธศาสนาเชื่อว่าคนเราไม่ว่าจะแตกต่างกันในด้านเพศ วัย ชชาติกำเนิด และองค์ประกอบอื่นๆ แต่ทั้งหมดก็เสมอเหมือนกันเมื่อพิจารณาจากแง่ทางจิตวิทยา สภาพทางจิตวิทยาในที่นี้หมายถึงอารมณ์ ความรู้สึก ความใฝ่ฝันในสิ่งที่ตั้งตามแก่ตนเอง เราทุกคนที่เกิดมาต่างก็รักตัวเอง ต้องการให้ตนเองมีชีวิตที่ดีงามและสงบสุข เราทุกคนเกลียดกลัวสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ภาวะทั้งหมดที่หลอมรวมเป็นสภาวะทางจิตใจที่กล่าวมานี้เองคือ สภาพทางจิตวิทยา เราอาจจำแนกองค์ประกอบของสภาพทางจิตวิทยานี้ออกเป็นสองส่วนด้วยกันคือ ในแง่บวก มนุษย์ทุกคนต้องการความก้าวหน้า ต้องการให้ชีวิตตนเองประสบสุข เราทุกคนใฝ่ฝันหาสิ่งที่ตั้งงามให้แก่ตนเอง ในแง่ลบ เราทุกคนเกลียดกลัวความทุกข์ ไม่ชอบให้ใครมาเบียดเบียนรังแก มีพระพุทธวจนะมากมายที่ตรัสถึงสภาพทางจิตวิทยาที่มนุษย์ทุกคนมีเสมอเหมือนกันนี้<sup>๕๕</sup>

การที่พุทธศาสนายอมรับความเสมอภาคในเรื่องทางจิตวิทยานี้มีความสำคัญมาก เพราะหลักการข้อนี้คือที่มาของระบบจริยธรรมทั้งระบบของพุทธศาสนา ขอยกตัวอย่างคิลห้าซึ่งเป็นจริยธรรมพื้นฐานในพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างอภิปรายเราจะดูเฉพาะคิลข้อแรก คิลข้อนี้บอกเราว่า การทำร้ายเพื่อนมนุษย์ไม่ว่าจะในรูปลักษณะใดก็ตามเป็นเรื่องที่ไม่ชอบธรรม การทำร้ายในที่นี้หมายถึงเอาตั้งแต่การทำร้ายที่ชัดเจนเช่นการทุบตีไป



จนถึงการทำร้ายที่มีลักษณะซับซ้อนเช่นการที่นายจ้างใช้ให้ลูกจ้างทำงานท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพเป็นต้น ตามว่าทำไมการทำร้ายผู้อื่นจึงเป็นบาป คำตอบคือ เมื่อพิจารณาจากมิติทางจิตวิทยา (มิติทางจิตวิทยาในที่นี้ไม่ได้มีความหมายผิวเผินแค่เพียงระดับความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงธรรมชาติทางจิตในระดับที่ลึกซึ้งลงไปถึงขั้นปรมาตมด้วย) มนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับค่าบางประการในตัว คำที่ว่านี้เป็นสิ่งลึกซึ้ง เราจะเข้าใจคำที่ว่านี้ก็ด้วยการพิจารณาดูบางส่วนของคำที่ว่านี้ซึ่งแสดงตัวออกมาเป็นสภาวะทางจิตวิทยาให้เราเห็น ความรักตัวเอง ปรารถนาให้ตนเองประสบสิ่งที่ดีเลิศ ความใฝ่ฝัน จินตนาการ ความรู้สึกและความพร้อมลึกๆ ที่จะทำทุกสิ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่มุ่งหวัง สิ่งเหล่านี้คือแก่นของความเป็นมนุษย์ คำที่ว่านี้เราทุกคนมีเสมอเหมือนกัน คำดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยกันจะต้องเคารพ นายจ้างที่ใช้แรงงานลูกจ้างดังกล่าวมาข้างต้นทำผิดเพราะเขาไม่เคารพค่าความเป็นมนุษย์ในตัวลูกจ้าง ที่พุทธศาสนาสอนเรื่องศีลห้า รากฐานของคำสอนนี้คือความคิดที่ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมค่าบางประการ คำดังกล่าวนี้เป็นแก่นของความเป็นมนุษย์ เมื่อเราลืมหาดูขึ้นไปข้างบนหาสิ่งที่ตั้งถามใฝ่ฝันเราทำทุกอย่างเพื่อก้าวไปข้างหน้าหาสิ่งที่ตั้งถามให้แก่ตนเอง ไม่มีใครมีสิทธิมาสะกิดกันไม่ให้เราเดินทางไปตามที่หมายนั้น การกระทำใดก็ตามที่เป็นไปปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์อย่างไม่เคารพต่อคำดังกล่าวนี้ การกระทำนั้นถือว่าไม่ชอบธรรม เราไม่มีสิทธิ์ใช้เพื่อนเราเป็นทางใต้เท้าไปหาผลประโยชน์ เนื้อหาของศีลทุกข้อเป็นส่วนที่ขยายความออกไปจากหลักการดังกล่าวนี้

เฉพาะในส่วนของสตรี ศีลข้อที่สามจะใช้อธิบายการที่พุทธศาสนายอมรับความเสมอภาคทางด้านจิตวิทยาระหว่างชายและหญิงได้เป็นอย่างดี ศีลข้อนี้มีเนื้อหาสำคัญว่าชายและหญิงเมื่อตกลงปลงใจแต่งงานอยู่กินกันฉันสามีภรรยาแล้ว ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีพันธะทางศีลธรรมบางประการต่อกัน พุทธศาสนาถือว่าเมื่อชายคนหนึ่งแต่งงาน สิทธิในตัวเขาคือหนึ่งได้ตกเป็น

ของภรรยา ภรรยาของเขาก็เช่นกัน เมื่อชายคนนั้นนอกใจไปมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่น เขากำลังละเมิดสิทธิส่วนที่ภรรยาของเขาดิ้อยู่ นั่น ถ้าเขาเคารพในสิทธิของภรรยา เขาจะรู้ว่าเขาไม่มีสิทธิ์ที่จะไปมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่น กรณีที่หญิงซึ่งเป็นภรรยาไปมีความสัมพันธ์กับชายอื่นก็เช่นเดียวกัน สาระของศีลข้อที่สามนี้วางอยู่บนการยอมรับว่าทั้งชายและหญิงต่างก็เสมอเหมือนกันในด้านจิตวิทยา เมื่อเรารอบครอบสิ่งใด เราไม่ต้องการให้คนอื่นมาเกี่ยวข้องกับสิ่งอันเป็นที่รักของเรานั้น นอกจากจะไม่ต้องการ เรายังมีสิทธิเต็มที่ที่จะอ้างความเป็นเจ้าของในสิ่งนั้น สภาวะทางจิตวิทยาดังกล่าวนี้นี้มีเท่าเทียมกันไม่ว่าในชายหรือหญิง

หลักการเรื่องความเสมอภาคทางด้านจิตวิทยานี้เมื่อแปรไปเป็นข้อปฏิบัติต่อสตรีดูจะมีนัยกว้างขวางกว่าหลักการข้อแรกอันได้แก่ความเสมอภาคทางด้านปัญญา เท่าที่ผ่านมาประวัติศาสตร์ของโลกบอกเราว่าเพศชายคือผู้กำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง ในทัศนะของผู้เขียนการที่สตรีได้รับการปฏิบัติประหนึ่งวัตถุสิ่งของในอดีต (หรือแม้แต่ปัจจุบันนี้ก็ตามที) ไม่ใช่เพราะผู้ชายขาดความตระหนักว่าสตรีก็มีศักยภาพด้านปัญญาเท่าเทียมกับตน หากแต่เพราะพวกเขาไม่ตระหนักว่าสตรีก็มีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์ มีความใฝ่ฝัน มีสิ่งมุ่งหวังในใจ เช่นเดียวกับชาย หลักการเรื่องความเสมอภาคด้านจิตวิทยานี้เมื่อแปรเป็นการปฏิบัติ จะทำให้ชายมีความละเอียดอ่อนที่จะปฏิบัติต่อสตรี ความละเอียดอ่อนและความเข้าใจใจจะเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการปฏิบัติต่อสตรีอย่างเหมาะสมถูกต้องต่อไป

## ๖. ทวิทัศน์เกี่ยวกับสตรีและบุรุษ

ธรรมชาติสร้างสิ่งต่าง ๆ มาอย่างให้เป็นคู่กัน ปรัชญาตะวันออกบางระบบเช่นปรัชญาเต๋าอธิบายว่าความเป็นคู่เป็นสิ่งที่จำเป็น จักรวาลจะไม่มีพลังสำหรับดวงดิ่งให้เกิดภาวะที่สมดุล หากมีเพียงสิ่งเดียวโดยปราศจากคู่ พุทธศาสนาไม่ได้วิเคราะห์เหตุผลในการที่ธรรมชาติสร้างสิ่งต่าง ๆ มาเป็นคู่ พุทธศาสนาให้ความสนใจวิธี



ปฏิบัติตนท่ามกลางสรรพสิ่งที่ถูกสร้างมาเป็นคู่มากกว่าที่จะสืบสาวหาเหตุผลในการให้กำเนิดความเป็นคู่ ชายและหญิงคือหนึ่งในจำนวนสิ่งที่ถูกสร้างมาเป็นคู่ ต่อไปนี้เราจะพิจารณากันดูว่า พุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติคู่กันคู่นี้ว่าอย่างไร

### ๖.๑ ทวิทัศน์

ในทัศนะของพุทธศาสนา ชีวิตคือสิ่งที่โลดแล่นไปท่ามกลางสิ่งคู่ สิ่งคู่นี้อาจจำแนกเป็นสองประเภทด้วยกันคือ สิ่งคู่ที่เราไม่ได้ผูกพันด้วย กับสิ่งคู่ที่เราνάตัวเข้าไปพัวพัน สิ่งคู่อย่างแรกหมายถึงเอาสิ่งคู่ตามธรรมชาติ เช่นประจุบวกและลบในไฟฟ้า แรงกิริยาและแรงปฏิกิริยา ในปรากฏการณ์ทางฟิสิกส์ เป็นต้น ปกติสิ่งคู่ประเภทนี้มักไม่สร้างปัญหาให้กับมนุษย์ ผิดกับสิ่งคู่ประเภทที่สองซึ่งเป็นสิ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตเรา เช่นลาภยศสรรเสริญ ความเสื่อมลาภ นิินทา เป็นต้น สิ่งคู่ประเภทที่สองนี้โดยสภาวะก็คือภาวะที่เราต้องประสบแน่นอนในชีวิตประจำวัน พุทธศาสนาเรียกสิ่งคู่จำพวกนี้ว่าโลกธรรม ชีวิตในทัศนะของพุทธศาสนา คือกระแสธรรมชาติที่ไหลเอื่อยไปข้างหน้าโดยมีคลื่นโลกธรรมดังกล่าวนี้คอยกระทบอยู่เป็นระยะ บางครั้งชีวิตเราอาจเฟื่องฟู เต็มไปด้วยความรื่นรมย์มองไปทางใดพบแต่ความสุขใจแต่บางครั้งชีวิตเราอาจตกอับ หม่นหมอง เต็มไปด้วยภาวะตึงเครียดกดดัน ปวดขุ่นเมื่อประสบด้านดีของโลกธรรมก็จะหลงระเริง ไม่มีสติเตือนตนว่าสิ่งเหล่านี้หาใช่สิ่งจริงยั่งยืน "ไม่" เมื่อถึงวันหนึ่งมันอาจแปรไปเป็นภาวะที่ตรงกันข้ามได้ เมื่อไม่ได้เตรียมใจไว้ก็หลงผูกพันยึดเหนี่ยวเต็มที่พอภาวะนั้นกลับกลายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ก็เลยทุกข์เต็มที การไม่รู้จักเตือนสติตนว่าแท้ที่จริงโลกธรรมสองขั้วนี้สามารถแปรกลับไปกลับมามากันได้เสมอ พุทธศาสนาเรียกว่าการมองโลกแบบทวิทัศน์ (dualistic view)

ทวิทัศน์คือการมองโลกและชีวิตโดยจำแนกว่ามีสองขั้วที่ตรงกันข้ามกัน ขั้วหนึ่งคือภาวะที่น่าปรารถนา อีกขั้วหนึ่งคือภาวะที่น่ารังเกียจ เมื่อมองแยกเป็นสองขั้ว

เช่นนี้ก็พยายามเต็มที่ที่จะหนีขั้วหนึ่งขั้วหนึ่งถึงโลกธรรมฝ่ายบวกไว้อย่างสุดจิตสุดใจ เมื่อประสบโลกธรรมฝ่ายลบก็ทรมานทรมานทุกขโศก การมองโลกแบบแยกเป็นขั้วเช่นนี้ย่อมทำให้ชีวิตที่ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามโลกธรรมขึ้นลงอย่างรุนแรง ในทัศนะของพุทธศาสนา ชีวิตที่โลดทะยานขึ้นสุดขีดแล้วก็ถึงลงอย่างสุดขีดเช่นกัน นี่เป็นชีวิตที่ขาดสมดุล ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงสอนให้มองโลกและชีวิตอย่างตรงกันข้ามกับทวิทัศน์ นั่นคือมองโลกและชีวิตในฐานะที่เป็นกระแสกลมกลืนกัน ภาวะที่น่าพอใจและน่ารังเกียจเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถหนีได้ แต่ถ้าเราปรับใจให้สุขุม แล้วปล่อยให้โลกธรรมทั้งบวกและลบเข้ามากระทบชีวิตเราอย่างนุ่มนวล ชีวิตเราก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมดุลและสงบปลอดภัย

### ๖.๒ ทวิทัศน์ในเรื่องเพศ

โลกในอดีตเป็นโลกที่เพศชายเป็นผู้กำหนดโครงสร้างทางการเมือง การศึกษา จารีตประเพณี วัฒนธรรม หรือแม้แต่ศาสนา ที่ผ่านมามีความเปลี่ยนแปลงมากมาย ได้กลายเป็นระบบที่กดขี่สตรี เพศให้ฐานะที่ต่ำต้อย อาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานของโครงสร้างทางสังคมเช่นนี้คือทัศนคติที่เชื่อว่าเพศชายเท่านั้นคือเพศที่ฉลาด เข้มแข็ง สามารถเป็นผู้นำและสามารถตัดสินใจแทนสตรีเพศได้ในทุกเรื่อง นี่คือนิทัศน์ทางเพศ เป็นทวิทัศน์ที่แยกว่าในโลกนี้มีเพศอยู่สองเพศ เพศชายคือเพศที่เหนือกว่า

เมื่อโลกก้าวมาสู่ยุคใหม่ สตรีจำนวนหนึ่งซึ่งได้รับการศึกษามีความคิดความอ่านได้ลุกขึ้นมาทวงสิทธิ์ต่างๆ สำหรับสตรี การทวงสิทธิ์นี้อาจถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ความอยุติธรรมที่สตรีต้องแบกรับมานานนับหลายศตวรรษ มองจากแง่นี้ปรากฏการณ์ที่ว่านี้ก็นับว่าเหมาะสมแล้ว จะอย่างไรก็ตาม หากการลุกขึ้นมาเรียกร้องความเท่าเทียมระหว่างชายและหญิงนี้ดำเนินไปตามแรงผลักดันของทวิทัศน์ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ อาจเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาอย่างใหม่ก็ได้ ปัญหานี้อาจจะได้แก่ปัญหาความไม่เข้าใจกันระหว่างเพศ ปัญหา



การมุ่งเอาชนะกันระหว่างชายกับหญิง เป็นต้น ทวิทัศน์  
อย่างใหม่ดูเหมือนกำลังก่อตัวขึ้นเพื่อต่อสู้กับทวิทัศน์  
เดิมที่เชื่อว่าชายเหนือกว่าสตรี ทวิทัศน์อย่างหลังนี้คือ  
ทัศนะที่เห็นว่าโลกนี้มีคนอยู่สองเพศ และสองเพศที่ว่ามี  
ไม่มีใครเหนือใคร

ขึ้นชื่อว่าทวิทัศน์พุทธศาสนาสอนให้เราอยู่เหนือ  
ทั้งสิ้น สำหรับพุทธศาสนา การที่ธรรมชาติสร้างสตรีให้  
เกิดมาต่างจากชายมีความหมายในตัวเอง โดยเฉพาะ  
อย่างยิ่งความหมายในบริบทของครอบครัว มนุษย์เป็น  
สัตว์ครอบครัว ในการดำรงเป็นครอบครัว จำเป็นจะ  
ต้องมีองค์ประกอบบางส่วนที่เป็นความเข้มแข็ง และ  
บางส่วนที่เป็นความอ่อนโยน องค์ประกอบแรกดูเหมือน  
พอจะทำหน้าที่ได้ดีที่สุด ในขณะที่แม่ก็คือคนที่เหมาะ  
ที่สุดที่จะทำหน้าที่อย่างที่สอง ครอบครัวคือหน่วย  
ย่อยสุดของสังคม เมื่อครอบครัวอบอุ่นและมีสมดุล สังคม  
โดยรวมก็ย่อมอบอุ่นและมีสมดุลตามมาด้วย

พุทธศาสนาคงไม่ปฏิเสธถ้าจะมีสตรีจำนวนหนึ่ง  
ลุกขึ้นมาทวงถามความเท่าเทียมระหว่างเพศ เช่นเดียวกัน  
พุทธศาสนาก็คงไม่เห็นด้วยที่ชายจะเป็นผู้กำหนด

โครงสร้างของสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมใหญ่คือชาติหรือ  
โลกหรือสังคมเล็กอันได้แก่ครอบครัวแต่เพียงผู้เดียว  
การเรียกร้องความสมดุลระหว่างสิทธิ หน้าที่ ความ  
รับผิดชอบ ระหว่างเพศเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ทั้งนี้  
พุทธศาสนาขอเพิ่มข้อแม้บางอย่างเข้าไปว่า ขอให้  
การเรียกร้องความสมดุลดังกล่าวนี้อยู่เหนืออำนาจ  
ของทวิทัศน์เท่านั้นเอง

โลกที่ชายทำหน้าที่ชาย และหญิงทำหน้าที่หญิง  
โดยที่ต่างฝ่ายต่างก็เข้าใจ เคารพความเหมาะสมเฉพาะ  
ที่แต่ละฝ่ายมีอยู่ โลกประเภทนี้คงจะน่าอยู่กว่าโลกที่  
ชายและหญิงต่างก็พยายามเอาชนะฝ่ายตรงกันข้าม  
ความหมายหนึ่งของการอยู่เหนือทวิทัศน์ในพุทธศาสนา  
ก็คือการยอมรับว่าตนเองมีบางส่วนที่ขาดหายไป และ  
ส่วนที่ว่่านั้นก็มีอยู่ในเพศตรงข้ามกับเรา การยอมรับ  
ข้อจำกัดของตนดังกล่าวนี้จะช่วยโอบอุ้มสถาบันครอบครัว  
และสังคมให้อบอุ่น พระพุทธทวณะที่ว่าเมตตาคือธรรม  
คำจุนโลกนั้นในความหมายหนึ่งก็คือการยืนยันว่า  
ความเข้าใจระหว่างเพศ (อันเป็นแง่หนึ่งของเมตตา)  
คือรากฐานสำคัญของความสงบสุขของสังคม

### การอ้างอิง

๑. ขุททกนิกาย ชาดก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ข้อที่ ๑๑๔๑-๑๑๔๒.
๒. ขุททกนิกาย ชาดก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ข้อที่ ๖๑.
๓. ขุททกนิกาย ชาดก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ข้อที่ ๒๓๕.
๔. อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๔๕. เป็นต้น
๕. วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๓ หน้า ๒๒๓.
๖. วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒ หน้า ๓๔.
๗. วินัยปิฎก มหาวีถีวงศ์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ ข้อที่ ๔๓๑, ๔๓๓.
๘. ส่วนวนแปลของเสฐียรโกเศศ



๔. ตัวอย่างของวรรณกรรมประเภทนี้ที่เห็นได้ชัดที่กล่าวถึงมาแล้ว
๑๐. อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๘๐.
๑๑. อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เล่มที่ ๒ หน้า ๓๖๒.
๑๒. ปาริชาต นนทกานันท์, แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓, หน้า ๔๒.
๑๓. วินัยปิฎก จุลวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๗ ข้อที่ ๕๑๓-๕๑๖.
๑๔. วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๑๓๕.
๑๕. สังยุตตนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ ข้อที่ ๑๔๕๔-๑๔๖๕. เป็นต้น